

Глазова С. М.,
кандидатка філологічних наук, доцентка,
Бердянський державний педагогічний університет;
Скуратовська Д. В.,
здобувачка,
Бердянський державний педагогічний університет

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ У ТВОРАХ КУЗЬМИ СКРЯБІНА

Яскравим прикладом вдалого поєднання літературної мови та нецензурної лексики є прозова творчість Кузьми Скрябіна (Кузьменка Андрія Вікторовича (1968–2015)). Ця відома сучасникам постать полонила прихильників глибоким ліризмом своїх пісень. Подібний настрій відчувається і в прозовій творчості, сповненій частотністю вживання просторіч, суржику, сленгу та обценної лексики. Це робить художні твори Скрябіна широким полем для вивчення функційно-стилістичних особливостей ненормативної лексики.

Життя та творчість Андрія Кузьменка вивчали такі дослідники, як А. Штокал, Н. Черначук [18]. Особливості його ідіостилю також привертали увагу науковців Н. Гаврилук та І. Зозюк.

Вивчення прозової творчості Андрія Кузьменка дозволить виявити основні риси ненормативної лексики та зрозуміти специфіку авторського стилю Андрія Кузьменка, що й свідчить про **актуальність** обраної теми дослідження.

Мета статті – схарактеризувати функціонування в літературній творчості Кузьми Скрябіна різновиду суржику – транслітерації.

Історія українського народу засвідчує численний зв'язок та вплив сусідніх країн на нашу країну. Це позначилося не лише на політичній арені країни, а й на культурній, у тому числі – мовній. Спільна історія народів – російського й українського, українського й польського – зумовила подібність народних традицій та культур. Сусідні країни залишили чималий слід одна в одній після сумісного існування протягом багатьох років. Це зумовило появу такого поняття як «суржик» (слово запозичене з сільськогосподарської термінології) в українському мовознавстві.

В «Академічному тлумачному словнику української мови» зазначене таке тлумачення суржику: «Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова. *Угорець уже говорив йому щось бундючно й повчально, сиплячи строкатим суржигом з російсько-німецько-словацьких слів* (Олесь Гончар, III, 1959, 144); *Інститут.. послав експедицію до башкирських сіл Санжарівки і Боголюбівки для вивчення змін у мові переселенців із України.. Експедиція зупинилася в хаті удови Василюни.. Господиня говорить тільки українською*

мовою, її дочка – вже суржилом (Петро Панч, На калиновім мості, 1965, 260)» [1].

У теоретичному мовознавстві суржик кваліфікують по-різному. Суржик визначається мовознавцями як форма (компонент) українського просторіччя в ситуації диглосної двомовності, некодифікована просторозмовна мова, ідіолект/соціолект, сума ідіолектів, субкод, змішана мова, змішана субмова, форма фіксації мов, немотивоване перемикування кодів, український піджин, напівмовність, недопереклад тощо [3, с. 82]. У багатьох мовознавчих трактатах можна спостерігати тенденцію до аналізу цього мовного явища як однієї з форм українського просторіччя, що можемо прочитати в енциклопедії «Українська мова»: «Уживається переважно щодо українського просторіччя, засміченого невмотивовано запозиченими (унаслідок українсько-російської інтерференції) російськими елементами» [17, с. 616].

На думку дослідника І. Браги, проблемою вивчення явища суржику є те, що «більшість авторів намагається дати оцінку суржику як мовному явищу, а не дослідити його сутність» [3, с. 84]. У значній кількості наукових праць виявляється суб'єктивне ставлення наукової спільноти як до явища суржику, так і всього соціуму, що його використовує. Професор Гарвардського університету Майкл Флаєр, хоч і закликає до активного дослідження суржику, але дає йому негативну оцінку: «суржик – самостійна “низька” мова зі своєю граматичною та фонетичною системою, отже, є сенс шукати “правила утворення безладу” і робити “далекосяжні висновки”» [2].

Отже, у науковому дискурсі усталеною є думка про суржик як негативне мовне явище, як «дивне явище предметного поля сучасної української лінгвістики. З одного боку, ніхто вголос не наважується відкинути саму думку про існування цього феномену, з іншого – це явище розглядається як рудимент “меншовартості”, який краще або забути, або “викорінити”, навіть не переймаючись думками про його природу» [4, с. 91]. Носіїв такої мови вважають малоосвіченими та такими, що «не можуть у досить багатьох ситуаціях публічного спілкування не відчувати внаслідок цього своєї неповноцінності» [15, с. 27].

Проте останнім часом науковці схиляються до думки, що «однозначне категорично негативне ставлення до суржику навряд чи коректне, бо сприймається як таке ж ставлення й до його носіїв, тобто практично до всіх сучасних українців» [11, с. 80]. Адже, за твердженням Л. Ставицької, «суржик як реальний продукт двомовності став основою чи частиною мовного світу багатьох людей, які володіють різним ступенем мовної компетенції, реалізованої у різних соціальних і комунікативних сферах» [14, с. 68]. Тому актуальними є дослідження як причин виникнення суржику, так і його функційних особливостей.

У сучасній художній українській літературі явище суржику спостерігаємо доволі часто, особливо при передачі прямої мови відповідних персонажів. Суржик займає рівноцінну позицію поруч з діалектами та

ненормативною лексикою. Це зумовлене прагненням письменників увиразнити зображення місцевого колориту.

Першим прикладом використання суржику в художній літературі стала п'єса І. Котляревського «Наталка Полтавка». Автор зобразив місцевого сільського чиновника як взірць прагнення здаватися освіченим та приналежним до «еліти» місцевого населення. Мета використання такої лексики митцем – відтворити колорит сільської місцевості та створити відповідний образ героя.

Дослідниця Н. Дзюбишина-Мельник виділяє чотири етапи хронологічної класифікації функціонування суржику в художніх текстах, в основі якої вона поклала принцип протиставлення «свого» й «чужого» за мовною ознакою. Згідно з її висновками, для першого етапу використання суржику (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) характерним є «позиціонування суржикомовної людини як іншого, чужого, але такого, що може ще стати своїм»; другому етапові (20–80-ті рр. ХХ ст.) властиве трактування «суржикомовної людини – іншого вже як свого, тобто інший це теж свій»; у літературі третього етапу (кінець 80-х – 90-ті рр. ХХ ст.) суржикомовець – «це вже не інший і не чужий, а цілком свій, як усі. Натомість роль іншого, чужого перебирає на себе україномовна людина»; і нарешті четвертий етап – це персонажі повісті Михайла Бриниха «Шахмат для дибілів», яких кваліфіковано як «чужих усім» [6, с. 17–19].

Проте дослідниця Л. Масенко вважає запропоновану схему хронологічної градації функцій суржику в літературі недостатньо переконливою: «У всякому разі обґрунтування її потребує залучення більшого обсягу матеріалу та глибшого психолінгвістичного аналізу» [9, с. 30].

Позитивно оцінюють суржик також сучасні блогери. Прислухаємося до їхньої думки, адже вони – майстри слова, які швидко реагують на мовні зміни в суспільстві та підлаштовуються під зміни в мовній культурі соціуму. «Суржик – це один з інструментів, який дозволяє швидко і з гумором розповісти про серйозні речі» – стверджує популярна блогерка родом з Полтавщини, що пише свої пости під псевдонімом Татуся Бо [63]. Блогер, відомий під псевдонімом Свирид Опанасович, або Дід Свирид (справжнє ім'я – Іван Довганич), навіть ввів поняття «бойового суржику». За твердженням блогера соціальних мереж, що працює під псевдонімом Мурзік Васильович, «бойовий суржик – це не суржик в чистому вигляді... Це є штучно створена мова, це фразеологічні звороти, взяті з української, російської мови, так само йде транслітерація російських слів. Все це здобрене українським гумором та народними мудростями...» [19].

Для позначення суржику у художній літературі митці використовують транслітерацію – передачу однієї писемності літерами іншої: «Транслітерація відрізняється від транскрипції, яка при перетворенні на українську мову іншомовних слів керується тим, як ті іншомовні слова вимовляються, а не пишуться» [8, с. 497].

У першу чергу транслітерація в українських текстах різних стилів використовується через «входження до українського соціуму нових явищ, аналоги яких нам невідомі, відповідно нове явище номінується новою лексемою, для якої звичним способом появи є транслітерація. Серед таких запозичень найбільше помічено слів за походженням з англійської мови» [7, с. 284].

Використання ж транслітерації для передачі суржику, як і сам суржик, доречно виключно у художніх творах та гумористичних текстах сучасних блогерів для передачі прямої мови. Але, у зв'язку з недостатніми знаннями для грамотного перекладу російськомовних сталих виразів та фразеологізмів, подібним явищем грішать і ЗМІ, хоча вони мають бути взірцем та популяризатором літературної мови.

Для передачі іншої мови (російської, польської, англійської, німецької) Андрій Кузьменко використав транслітерацію, наприклад:

- російська «*Меня наслали листья убирать*» [12, с. 114];
- польська: «*До конд едзеце?*» [12, 17];
- англійська: «*shit хеппенс, як кажуть англійці*» [12, с. 7];
- німецька: «*Найн, их шпрехе інглиш ніхт*» [12, с. 34].

Здебільшого така транслітерація складається лише з іншомовних слів. Але й спостерігаємо випадки, коли вона поєднується з українською. Тому такі зразки будемо розглядати як суржик.

Найбільше функціонування транслітерації спостерігаємо в автобіографічному творі «Я, Паштет і армія». Така частотність вживання зумовлена тим, що головний герой перебуває серед російськомовного оточення і сам розмовляє російською. Усі події у творі зображуються в комедійному аспекті. Мова ведеться від першої особи. Головний герой висміює як свої вчинки, так і вчинки та вади інших героїв. Цей твір орієнтований на певну читацьку аудиторію, про що й зазначено в підзаголовку: «*Я, Паштет і армія (виключно чоловіча п'еса з використанням характерної військової риторики, яка може значно травмувати неадаптовану жіночу психіку)*» [12, с. 111]. Таким твердженням автор виправдовує та попереджає про наявність нецензурної лексики й змалювання непристойних моментів.

На високолітературний твір ця книга, звісно, не претендує. Але, промоніторивши відгуки читачів у мережі Інтернет, нам стає зрозуміло, що свою аудиторію вона все ж знайшла. Користувач сайту «livelib» Sopromat висловився про твір так: «Я не можу сказати, що це – шедевр літератури, але відвертість, дотепність, рідна чудова мова – все є. Може, занадто брутально, “по-мужські”. Сподобається тим, що служили» (від 18 грудня 2017 р.). Подібних відгуків чимало і середня оцінка на різних сайтах – 4 з 5. Враховуючи такі показники, вважаємо, що манера письма та авторський стиль повністю себе виправдовує. Припускаємо, що така популярність

твору зумовлена популярністю самого автора. Тому цілком імовірно, що з часом твір втратить свою цінність.

Вважаємо, що суттєву роль у сприйнятті тексту відіграє також аудіокнига, записана самим автором. Більшість реципієнтів користувалася саме цим форматом. Адже читання друкованого тексту викликає дискомфорт. Велике нагромадження транслітерації перешкоджає сприйняттю тексту. Хоч ми й добре розуміємо російську мову й російсько-український суржик, проте ми не звикли бачити це у художніх творах, та й сприймати такий текст доволі складно. Але, якщо з транслітерованою російською мовою ще можна розібратися, то пряма мова «картавої» людини для її розуміння потребує ще більше уваги та часу: *«Пвідувок! Пасмотвім, как із тебе севжанти дувь навибівають»* [12, с. 117].

Окрім того, що весь твір побудований на комедійних ситуаціях, жартах, порівняннях та інших художніх засобах, а, використовуючи транслітерацію, автор підсилює комізм зображуваного: *«Я не дабежал да кустов, ані не пустілі, – мявкав у своє виправдання піжон»* [12, с. 120]. Як бачимо, Кузьма Скрябін відверто висловлює своє ставлення до героя. А транслітерація допомагає увиразнити глузливий настрій. Також у прямій транслітерованій мові міститься нецензурна лайка: *«У нево кров, бля-нах!»* [12, с. 137]. Це зумовлене розмовним стилем мовлення. Адже герої твору використовують нецензурну лексику для зв'язки слів. І вона, скоріше за все, служить засобом створення образу, аніж вираження емоцій.

Твір «Я, Паштет і армія» складається з п'ятнадцяти невеличких оповідань, у яких автор розповідає про свої пригоди. Розмовний стиль створює атмосферу товариської розмови головного героя з читачем, у якій він не боїться висловлювати всі свої емоції. Очевидно, що, прагнучи максимального ефекту від твору, Андрій Кузьменко вирішив його озвучити, що спростило сприйняття тексту, а голос харизматичної нетипової особистості доповнив відповідну атмосферу. Проте той, кого не цікавить тема оповіді, навряд чи оцінить манеру його висловлювання. Ще раз зазначимо, твір розрахований на конкретну аудиторію і досягнув поставленої мети. Транслітерація відіграла в цьому не останню роль.

У творі «Я, “Побєда” і Берлін» автор також використовує транслітерацію. Тут він транслітерує не лише російську, а й польську та німецьку мови. На відміну від попереднього твору, у цьому тексті транслітерація є скоріше стильовою ознакою автора. Хоч повість також містить багато комічних елементів, вона більш цензурна, а її цільова аудиторія не така обмежена. Цілком імовірно, що, якби замість транслітерації автор використав суто українську лексику або записав текст його рідною мовою, не вдаючись до транслітерації, цінність твору не змінилася б, адже все одно до незрозумілих фраз у книзі подається переклад. Єдине, що зумовлює використання транслітерації – вживання в прямій мові нецензурної лексики, що створює комічний ефект: *«А цо то, курва, за ауто?»* [12, с. 19], *«Дас іст ауто, бля»* [12, с. 24].

У випадках, коли польська мова зовсім не співзвучна з українською і ускладнює розуміння тексту, автор додає пояснення: «*Згасіць сільнік! – Це означало, що я мав виключити двигун*» [12, с. 17], або ж переклад знаходимо у покликаннях. Проте таких моментів небагато й, на нашу думку, цілком можна було обмежитися загальноживаною лексикою.

В інших творах транслітерація відсутня, що спрощує сприйняття текстів та підвищує їх цінність. У фантастичній повісті «Місто, в якому не ходять гроші» всі герої розмовляють українською з елементами суржику та нецензурної лексики. Цей твір відрізняється від попередніх також тематикою та емоційним навантаженням. Це вже не комедія, а сповнена метафорами та філософським баченням світу повість. Тому потреби в транслітерації як засобу комічності немає. Про художню цінність цієї повісті свідчить те, що у 2018 році українська режисерка Ганка Третяк відзняла за цим твором однойменний повнометражний фільм.

В останній і найкоротшій повісті «Я, Шонік і Шпіцберген» також немає транслітерації, оскільки практично весь текст складається зі слів автора. Цей твір більше схожий на щоденник автора, у якому він змалював захоплення від довгоочікуваної подорожі.

Отже, вживання транслітерації – це особлива манера письма Андрія Кузьменка, це засіб створення комічності твору, який він використовує для дослівної передачі прямої мови героїв. У цьому вбачаємо і позитивне, і негативне: з одного боку, транслітерація допомагає дослівно передати пряму мову, відобразити мовленнєві особливості героїв, створити відповідну емоційну атмосферу, а з іншого – це суттєво впливає на сприйняття тексту, що знижує цінність друкованого формату художнього твору.

Література

1. Академічний тлумачний словник (1970–1980): онлайн-версія «Словника української мови» в 11 томах. URL: <http://sum.in.ua/s/surzhyk> (дата звернення: 15.10.2022).
2. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: навч. посіб. / за заг. ред О. Сербенської. Львів: Світ, 1994, 152 с.
3. Боева Е. В. Засоби неввічливості в сучасному прозовому дискурсі. *Записки з українського мовознавства*. 2016. Вип. 23. С. 196–203.
4. Бріцин В. М., Саплін Ю. Ю., Труб В. М. Рецензія. Del GaudioS. On the Nature of Surzyk: a Double Perspective. *Мовознавство*. 2011. № 3. С. 91–92.
5. Бузько С. А. Українсько-російський мовний суржик у текстах сучасної української прози (функціонально-стилістичний аспект). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ, 2011. Вип. 7. С. 283–287.

6. Дзюбишина-Мельник Н. Суржик і суржикізма. *Наукові записки НаУКМА : Філологічні науки*. Київ, 2010. Т. 11. С. 16–20.
7. Зайцева С. В., Левун Н. В. Мовні особливості української блогосфери. *Український смисл*. 2016. № 2016. С. 278–290.
8. Літературознавча енциклопедія: У двох томах / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 497 с.
9. Масенко Л. Суржик у сучасній художній літературі. *Дивослово*, 2011. № 4. С. 25–30.
10. Масенко Л. Суржик як соціолінгвістичний феномен. *Дивослово*. 2002. № 3. С. 11–13.
11. Остроушко О. А. Суржик у духовному світі сучасних українців. *Актуальні проблеми філології і методики викладання мов: зб. наук. пр. Кривий Ріг*, 2003. С. 79–86.
12. Скрябін К. Повне зібрання творів. Харків: Фоліо, 2019. 444 с.
13. Ставицька Л. О. Блудний суржик: міф, мова, стиль. *Мандрівець*. 2002. № 1. С. 18–27.
14. Ставицька Л. О., Труб В. Суржик: суміш, мова, комунікація. *Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти* : зб. наук. пр. / за заг. ред. Л. Ставицької. Київ: Пульсари, 2007. С. 31–120.
15. Тараненко О. О. Українсько-російський суржик. *Мовознавство*. 2008. № 1. С. 14–30.
16. Труб В. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності. *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 46–57.
17. Українська мова: енциклопедія: вид. 2-ге, випр. і допов. за ред. В. М. Русанівського та ін. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
18. Штокал А. С., Черначук Н. В. Життя та творчість Андрія Кузьменка. URL: <file:///C:/Users/Teacher/Downloads/2160-7523-1-PB.pdf> (дата звернення: 12.10.2022).
19. Юла Т. Бойовий суржик. Портал мовної політики. URL: <https://language-policy.info/2018/07/bojovuj-surzhyk/> (дата звернення: 10.09.2022).